

תוספת לימי בין המצרים

"שייבנה בית המקדש במהרה בימינו"!!..

(א) בית המקדש השלישי – האם ייבנה רק לאחר גאולת ישראל וקיבוץ גלויות, או שמא עוד לפנייהן??

(ב) מי יבנה את בית המקדש – ישראל, או שהוא ירד מוכן מן השמים??

(ג) בית המקדש שייבנה במהרה – היבנה לפי תבנית "בית שני", או לפי "נבואת יחזקאל"??

שאלות הללו, נתפסות אצלנו (אולי בצדק מסוים) כ"הלכתא למשיחא" גרידא, בבחינת "שנזכה ונחיה, ו[אז] נראה" .. (=אמן!) – אולם במחיצת מרנן רבותינו הקדושים זי"ע, מנהיגי ורועי שושלתה קדישא הדין של "איזביצא – ראדזין" – היוו עבורם הללו שאלות כבדות משקל והרות גורל ממש, וכבר מזה קרוב למאה וחמשים שנה, כמעט למן ראשית ימיה של חסידות קדושה זו, מנסרות להן השאלות אלה בחללו של בית המדרש ובין כתליו. על מדוכה זו ישבו כידוע רבותינו אבירי הרועים זצ"ל, עסקו בעניינן ונשאו ונתנו בהן – וחיוו את דעתן הקדושה עליהן, מתוך כובד ראש וחרדת קודש.

*

ספר "עזרת כוהנים" על משניות מסכת מדות

בשנת תרל"ג ראה אור ספר נפלא ומיוחד במינו בשם "עזרת כוהנים", על מסכת מדות, מסכת מסדר קדשים שאין עליה 'גמרא' לא 'בבלי' ולא 'ירושלמית', העוסקת בענייני תבנית בית המקדש וכליה, וכן בגדי כהונה.

הרב הגאון המחבר, רבי יהושע יוסף הכהן, כיהן כרב אב"ד בקהילת 'מוֹרְד' (=מאָרד) שבמחוז לובלין, והיה מן התלמידים הגדולים והמובהקים של רבנו הקדוש מאיזביצא בעל "מי השלוח" זי"ע, לאחר מכן הסתופף בצל קדשו של רבנו הקדוש בעל "בית יעקב" זי"ע, שאף העניק הסכמת קדשו להוצאת הספר (בין יתר הגאונים וצדיקים המסכימים, נמנים הגאון הקדוש רבי צדוק

הכהן מלובלין, הגאון בעל "בית הלוי" מבריסק שישב אז בווארשה, והגאון רבי ברוך מרדכי ליפשיץ אבד"ק שעדליץ, בעל מחבר שו"ת "ברית יעקב".

בספר "עזרת כוהנים", עשה הרב המחבר מלאכת מחשבת נרחבת, ובו ערך לראשונה כל שיטות הראשונים והאחרונים מכל המקורות בש"ס ובפוסקים, בדברים הנוגעים לענייני המסכת, בתוספת ביאורים וביירושים משלו. זכה הרב המחבר, וספרו נפוץ בבתי מדרשות ובארבע אמות של הלכה, והוא קנה את מקומו בכותל המזרח של הספרים העוסקים בנושא בניין הבית, כלי המקדש, בגדי הכהונה ואפילו סממני הקטורת. אין לך היום ספר העוסק בהלכות הללו, שאינו נעזר ואפילו מתבסס על הנאמר בספר זה, שמחברו נהפך כמעט למעין "מרא דשמעתא" בנושאים הללו. ובשנים האחרונות זכה הספר לעדנה מחודשת, עם הופעתו פאר במהדורה משוכללת ובאותיות חדשות, על ידי "מפעל תורת המקדש" בניהולו של הרב ר' אברהם ישעיה ניווירטה שיחי' מעיר לונדון המעטירה.

לפי המבואר בהקדמת הרב המחבר, הרי שאת חיבור הספר עשה לאחר שהתעורר אצלו הצורך לערוך הלכות אלו ולהעמיק בהן, מכיוון שמצפים אנו למשיח צדקנו בכל יום שיבוא. והרי אם "פתאום יבוא האדון לביתו" ומשיח יגיע אלינו "בהיסח הדעת" כמאמר חז"ל, מה נעשה עם בניין הבית, בשעה שאין איש בקי ויודע בהלכות אלו? וכי נעמוד אז ונחכה, עד כי יושיבו צוות של תלמידי חכמים אשר יתחילו לעסוק בעניין ויבררו וילבנו את ההלכות עד הלכה למעשה, ואלו עד שהדבר יקרה תשבות המלאכה, הבית לא תיבנה וקרבות לא יקרבו על גבי המזבח, אתמהא! יתירה מזו: שמא תינתן לנו רשות מאת אומות העולם, לבנות את בית המקדש עוד בטרם בוא הגאולה – הכיצד נקרב אז אל המלאכה??

שאלות הללו, בצירוף ובמיוחד בנושא אפשרות "הקרבת קרבן פסח" בזמן הזה על גבי המזבח, על יסוד מאמר חכמינו ז"ל "שמעתי שמקריבים | = במקום המקדש] אף על פי שאין בית" שעמד אז על הפרק, והפולמוס ההלכתי הנרחב שהתפתח בין גדולי הדור בעקבות ההצעה ברוח זו, כל אלה דרבנו והמריצו את הרב המחבר, הגאון רבי יהושע יוסף הכהן אבד"ק מארד, להתמסר לנושא ולהתעמק בהלכות אלו, ומתוך הביירושים והמערכות שערך בנושא בסדר מופתי ובטוב טעם ודעת, בעמקות וביסודיות, בהרחבה ובהסקת 'שמעתא אליבא דהלכתא' – נוצרה יצירת מופת זו בשדה מסכת מדות ששמה "עזרת כוהנים", אשר לא נס ליחה עד עצם היום הזה (הספר נדפס בשנים

האחרונות מספר פעמים, ביניהם במהדורה חדשה ומתוקנת, ואזל מן השוק לרגל הביקוש הרב בין הלומדים העוסקים בענייני המקדש וקדשיו).

ספר

עזרת כהנים

חלק ראשון

והוא ביאור על משניות מסכת מדות

אסר אסמתי בעמרים. ליקוטי בתר ליקוטי. בדברי חז"ל ובדברי המפרשים ראשונים ואחרונים ז"ל. ועם קצת תוספת ביאור בדבריהם ז"ל. ועם תבנית כל ציורי בנייני המקדש עפ"י שיטת כל א' וא' מהמפרשים ז"ל. ציור לכל שיטה ושיטה. ומסם יפרד לשלשה חלקים. חלק א'. שנים עשר שעורים השייכים ומסתעפים לחלקי ענייני המקדש. ב' חלק הקצר ביאור המשנה בקיצור עפ"י כל שיטה ושיטה. ג' ביאורי המפרשים בדרך ארוכה. כל אלה מאתי יצא בעזר השי"ת. אני הצעיד באלפי

יהושע יוסף בהמנוח מו"ה נחום דוב הכהן זצ"ל
האב"ד בק"ק מארד

גרפס לראשונה בווארשא שנת תרל"ג לפ"ק,
גרפוס הרבני מוה' נתן שריפטגיססער נ"י

ועתה יוצא לאור מחדש

עם מראה מקומות ואלפי תיקונים, מפוסק ומקוטע, בסדר חדש וברור ומפתחת, עם ציורים מדוייקים ומחודשים עשויים ביד אומן על ידי

מפעל
תורת
המקדש

ע"ש התנא הקדוש רבי אליעזר בן יעקב זיע"א
ארגון בני תורה לעירוד לימוד עבודת בית המקדש וקרבות

שנת תשס"ב לפ"ק
פעיה"ק ירוסלים תובביא

מי יבנה לנו את בית המקדש, ואימתי??

נפקא מינה, להלכה ולמעשה

והנה, ראשית דרכו של הרב המחבר הינה, לברר תחילה שאלה יסודית זו: מי יבנה את בית המקדש העתידי? האם אנחנו בני ישראל נבנה אותה, או שמא ירד בנוי ומתוקן ("מקדש של אש") מן השמים??

ונפקא מינה רבה יש בשאלה זו – לעניין מידת הצורך שלנו להתעמק ולקנות ידיעה מסודרת במקצוע זה שבתורה. שכן אם אנחנו נבנה את בית המקדש, במהרה בימינו – כי אז ישנו צורך גדול וחזק בהתמחותם של תלמידי חכמים שבדור בלימוד הלכות בניין בית הבחירה (מלבד עצם מצוות תלמוד תורה בבחינת "דרוש וקבל שכר"), שכן הלכות הללו עלולות בכל רגע ורגע להיות נוגעים להלכה ולמעשה, כאמור! אבל מאידך, באם הבית השלישי ירד "מוכן מן השמים", כפי שנמצא במקצת מן המדרשים – כי אז אין צורך מן ההיבט המעשי לפחות, לעסוק כבר עתה בהלכות הללו, ואין כאן יותר מאשר "הלכתא למשיחא". הדבר דומה אפוא ללימוד "מלאכת המשכן" למשל, שאינו נוגע לעתיד, וממילא הינו ככל חלק שבתורה.

שאלה נוספת לפנינו:

והיה אם נאמר כי אנו בעצמנו נצטרך בבוא היום, לבנות את בית המקדש בידינו – עדיין חובה לברר, אימתי תיבנה בית המקדש: האם בניין הבית יהיה דווקא לאחר ביאת גואל צדק, קיבוץ גלויות וחידוש מלכות בית דוד משיחך? או שמא יתכן מצב, שמלאכת בית המקדש תוטל לפתחי עם ישראל עוד בטרם בוא לציון גואל – כגון על ידי השגת רישיון מאת מלכי ושרי אומות העולם, לחידוש בניית בית המקדש.

גם בשאלה זו, תלויה ועומדת נחיצותו של לימוד הלכות הבית "הלכה למעשה". מדוע?

שכן אם בית המקדש ייבנה רק לאחר ביאת משיח צדקנו, כי אז לבטח תתרחש סמוך אליה אף "תחיית המתים", שבה יקיצו וירננו שוכני עפר, ויקומו הסנהדרין וכל חכמי ישראל לדורותיהם, כאשר בראשם יהיו שבעת הרועים ומשה רבנו ואהרן הכהן, כך שכל השאלות הללו תיפתרנה בידיהם על צד הטוב ביותר, כמובן. ואף אם "תחיית המתים" כשלעצמה "תתאחר" ותידחה למועד מאוחר יותר, הרי עם ביאת משיח צדקנו לבטח תרבה הדעת ותתפשט חכמת התורה, ותקוים הבטחה הנבואית "ומלאה הארץ דעה את ה', כמים לים מכסים!" (מיכה), ואז תשרה שכינה בעושי המלאכה בבית ה', לעשות

כהלכה, כדת וכדין, אף מבלי שיקדם לכך לימוד יסודי של הלכות אלו טרם בוא גואל.

אולם מצד שני, על זה הצד כי מלאכת בניין הבית תתאפשר ותידרש עוד קודם ביאת המשיח, באמצעות רישיון של האומות לבנות בית המקדש – הרי במצב שכזה בוודאי יעמוד כלל ישראל בפני בעיה רצינית, אם לא יתקיימו אז תלמידי חכמים משכמם ומעלה הראויים להורות כהלכה בענייני הבית, כדרך שמורים היום בענייני הלכה שבארבע חלקי "שולחן ערוך". ויש להיערך אפוא לצורך כך כראוי, בלימוד מקיף ויסודי בהלכה זו.

(יש להעיר, כי מלבד השאלות הללו – כמובן תלויות ועומדות אף בעיות הלכתיות נוספות רבות מספור, בפני אפשרות "תיאורטית" זו. שכן כולנו טמאי מתים הננו כידוע, ואין בידינו 'אפר פרה אדומה' על מנת להיטהר מטומאה זו (=השווה בעניין זה, אשר נכתב בהרחבה בנושא, בין דפי גיליון "תפארת ראדזין" לפרשת חוקת). 'מקום המקדש' המדויק אף הוא אינו ברור לכאורה; בעיית "כוהנים המיוחסים" – ועוד. בכל נקודה ונקודה בנושא רחב זה, נאמרו ונשנו מאמרי "שקלא וטריא" עמוקים ורחבים מני ים, ואין כאן מקומם של כל אלו. ראו למשל בשלושת כרכי הספר "עיר הקודש והמקדש", אשר חיבר הגאון הנודע רבי יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי זצ"ל מירושלים עיה"ק, אשר העמיק והרחיב עד מאד בנושאים אלו, המשתרעים על פני שלושת כרכי ספרו. כאן, הכוונה היא להתמקד בתמצית השאלה לגבי עצם בניין בית המקדש, ומי יבנה אותה במהרה בימינו).

*

מקורות חז"ל המורים כי

בניין בית המקדש יקדם למלכות בית דוד

בעל מחבר הספר "עזרת כוהנים", מצביע על מספר מקורות חז"ל, מן התלמוד והמדרשים, אשר מהם משתמע לכאורה, כי בניית בית המקדש תקדם לגאולה השלמה ולמלכות בית דוד.

א) מקור העיקרי, אשר בו מפורש כי בניין הבית יבוא טרם בוא הגואל, הינו ב"תלמוד ירושלמי" למסכת מעשר שני, פרק ה' הלכה ב'. שכן כך נאמר בדברי הירושלמי (שם):

"אמר רבי אחא, זאת אומרת, שבית המקדש עתיד להיבנות קודם מלכות בית דוד" ! (יעויין שם כל העניין)

(ב) במדרש "בראשית רבה" בפרשת תולדות (פרשה סד אות י), מסופר:

בימי רבי יהושע בן חנניה גזרה המלכות שייבנה בית המקדש... והתאספו אז קבוצות של יהודים לעלות לירושלים, ולהתחיל בבניית בית המקדש. בעוד שיירות היהודים עשו דרכם לעבר עיר הקודש, הלשינו הכותים אצל הקיסר על היהודים, כי עם בניית בית המקדש ליהודים, יחדלו הם להעלות מיסים וארנונות למלך, מכיוון שהכספים כבר יהיו מיועדים עבור בית המקדש. אמר להם המלך: מה לעשות, וכבר הרשיתי להם! אמרו לו כותים: יש לנו עצה בשביל הקיסר. יוציא הקיסר פקודה ליהודים, כי יבנו את המקדש בעיר אחרת, לא בירושלים, או שיזיזו את הבניין ממקומו המקורי בכמה אמות, ואז יחדלו היהודים מן התוכנית! וכך אכן נעשה.

אלא שעם הגיע הפקודה אל שיירות היהודים שהתאספו למטרת הקודש של בניית בית המקדש, החלו הם לבכות. ואז פרצה תסיסה ביניהם, עד שהיו מי שאמרו: נמרוד במלך, ונבנה את בית המקדש, למרות הכול! המצב נעשה מסוכן, עד כי לבסוף התרצו לשלוח את רבי יהושע בן חנניה לקיסר, לפי שהיה מגדולי ישראל ומרוצה למלכות, וידע להלך כנגד המצב, ואכן רבי יהושע הצליח לבסוף להשקיט את העניין ולסיים את הדבר ברוגע ובחכמה אצל המלך ואצל העם.

(ע"כ – בתרגום ובקיצור מלשון המדרש)

מתוך המסופר כאן במדרש, רואים בעליל, כי קיימת אפשרות מבחינה הלכתית, וכן מצד מסורת חכמי ישראל, כי בית המקדש ייבנה קודם בוא גואל צדק, אם אך יתקבל רישיון ממלכות האומות לכך. שהרי רבי יהושע בן חנניה, גדול חכמי הדור אשר על פיו יישק כל דבר בעם ישראל, הרשה כנראה לעסוק בבניין זה, ורק כשהעניינים הלכו והסתבכו מצד המלכות, התערב בעניין ונסע לרומי בכדי להשקיט את הדברים מכל וכל. (ואף חכמי המדרש המוסרים על כך, אינם מביעים כל הסתייגות מעצם העניין).

(ג) מאמר "זוהר הקדוש" ב"מדרש הנעלם" לפרשת תולדות (דף קלט.). וכך נאמר שם:

"אמר רב יוסף: וכי ימות המשיח ותחיית המתים, לאו חד הוא?? אמר ליה, לא! דתנן, בית המקדש קודם לקיבוץ גליות, קיבוץ גליות קודם לתחיית המתים, ותחיית המתים הוא אחרון שבכולם. מנא לך?

מדכתיב (תהלים קמו, ב) "בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס, הרופא לשבורי לב, ומחבש לעצבותם". זו היא תחיית המתים, שהיא הרפואה לשבורי לב על מתייהם. בונה ירושלים תחילה, ואחריו נדחי ישראל יכנס, והרופא לשבורי לב, אחרון על הכול" (ע"כ)

אף כאן מפורש בדברי ה"זוהר הקדוש", כי "בניין בית המקדש" קודם עוד ל"קיבוץ גליות", אשר הינו שלב אחד עם ביאת הגואל והחזרת מלכות בית דוד לישראל.

כדברי ה"ירושלמי" דלעיל, כך נוקט לכאורה בפשיטות הגאון בעל "תוספות יום טוב" בפירושו למשנה האמורה במסכת מעשר שני (שם), אשר כתב בתוך דבריו:

"כי בניין בית המקדש קודם למלכות בית דוד, כדאיתא בירושלמי אמתניתין, וכל שכן קודם לתחיית המתים... וגם מזה יש להמליץ בעדו מזה הירושלמי, שבית המקדש עתיד להיבנות קודם מלכות בית דוד. ונמצא, שעד מלכות בית דוד יהיה לאויבים קצת ממשלה עלינו, וכמו שהיה בתחילת בית שני, ובשלוט האויבים בנו ויהיו בירושלים...

גם בעל "מנחת חינוך" מתייחס אל האפשרות לבניית בית המקדש עוד בטרם הגאולה כאפשרות אקטואלית, וכך הוא כותב במצווה צה (אות ט):

"גם היום אפשר שאם יתנו המלכויות רשות לבנות בית המקדש, מצווה לבנות, כמבואר במדרש (ב"ר) בימי רבי יהושע בן חנניה דנתנו רשות והתחילו לבנות!"... [ע"כ]

*

מקורות חז"ל וראשונים,

המורים כי המשיח יבנה את בית המקדש

(א) ב"מדרש ויקרא רבה", פרשה ט' אות ו', כתוב בזה הלשון:

"עורי צפון ובואי תימן" – לכשיתעוררו הגליות הנתונות בצפון, יבואו ויחנו בדרום.. מלך המשיח שנתון בצפון, יבוא ויבנה בית המקדש הנתון בדרום" ..

(א) וכן מבואר ב"תרגום יונתן" למקרא שבספר ישעיה (נג), בנבואה המתארת את התגלות משיח צדקנו, המתחילה בפסוק:

"מי האמין לשמועתנו, וזרוע ה' על מי נגלתה, ויעל כיונק לפניו... והוא מחולל מפשענו מדוכא מעוונותינו...?" (=מילים הללו מוסבות הן על משיח צדקנו, הסובל בעוונות הדורות).

ועל פסוק זה כותב התרגום בזה הלשון:

"זהו יבני בית מקדשא, דאתחל בחובנא"...! (=המשיח יבנה את בית מקדשנו, אשר חולל בעוונותינו).

הרי לנו מנגד שני מקורות מדרשיים, אשר לפיהם בית המקדש ייבנה דווקא בידי משיח צדקנו, ואם כן אין כל אפשרות להעלות על הדעת בניין בית המקדש, בטרם ביאת גואל צדק. וכן נראה דעת הרמב"ם, אשר כתב בהלכות מלכים בזה הלשון (פרק יא, הלכה א):

"המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה.. ובונה המקדש ומקבץ נידחי ישראל"...

וכן כתב (שם, הלכה ד):

"ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו... ואם עשה והצליח, ובנה מקדש במקומו, וקיבץ נידחי ישראל, הרי זה משיח בוודאי"...

*

סיכום השיטות – בסדר הקדימה של המאורעות לעתיד:

בניין בית המקדש קודם, או גאולה קודמת??

"לסיכום":

נראה כי ישנה מחלוקת לכאורה בדברי חז"ל ובמדרשים, ובעקבות כך בשיטות הראשונים ואחרונים – איזה מן מאורעות הגאולה העתידה, יקדם: בניין בית המקדש; ביאת גואל צדק; או מלכות בית דוד וקיבוץ גלויות ישראל??

שכן מתוך דברי תלמוד ירושלמי (מסכת מעשר שני), מדרש בראשית רבה (פרשת תולדות), במעשה של רבי יהושע בן חנניה והמקדש שכמעט נבנה בימיו), ו"מדרש הנעלם" שבספר "זוהר הקדוש" (תולדות דף קלט.), עולה – כי בניין בית המקדש, עשוי לקדם למלכות בית דוד ולקיבוץ גלויות ישראל.

9 וכך נקטו בדבריהם רבותינו האחרונים ז"ל בעל "תוספות יום טוב" (במסכת מעשר שני כנ"ל), ובעל "מנחת חינוך" (מצווה צה).

ואלו מתוך דברי המדרש "ויקרא רבה" (בפרשת צו), ומדברי "תרגום יונתן" לספר ישעיה (נג) מבואר יוצא – כי מלך המשיח, הוא זה שיבנה לעתיד את בית המקדש השלישי.

וכדברים האלו מבואר כאמור ברמב"ם ז"ל (בהלכות מלכים פרק י"א).

*

בית שלישי – האם ייבנה בידי שמים, או שמא בידי אדם??

נקודה נוספת הטעונה בירור, היא כאמור – בידי מי עתיד להיבנות בית המקדש השלישי: האם מסור בכלל העניין "בידי אדם", או שמא מסור דבר זה, כדרך כלל תהליכי הגאולה לפרטיה בידי שמים בלבד, כאשר המקדש ירד מוכן מן השמים בתבנית "מקדש של אש"??

"נפקא מינה" יכולה להתבטא כמובן במצב שכזה, ש"מלכות" מעניקה רישיון ליהודים להקים ולבנות מחדש את בית המקדש, ובהנחה שמצליחים להתגבר על מכלול השאלות הכרוכות בעניין, באופן מוסכם לפי כל הדעות ועל הצד היותר טוב:

"האם בכלל שייך "לגשת" לעניין כזה בכוחות של "מעשה ידי אדם" – או שמא לא יתכן כלל הדבר, היות ולפי המקובל, תיבנה בית המקדש בידי שמים דווקא, ואם כן אין הנושא נוגע "למעשה" בכל מקרה ועניין, בטרם תקוים בנו התפלה של "ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים!"

והנה מתוך דברי 'מדרש רבה בראשית' המובא לעיל, במעשהו של רבי יהושע בן חנניה, מוכח לכאורה, כי בית המקדש עשוי להיבנות אף בידי אדם. שאם לא כן – מלכתחילה לא היו ניגשים בני הדור לבנותו, שהרי אי אפשר מעשיו בידי אדם אלא בידי שמים בלבד! בעל כורחך לומר שבנייתה אפשרית היא, גם בידי אדם.

אף מתוך הדעות שהובאו לעיל מתוך דברי תלמוד ירושלמי ו"זוהר הקדוש", המזכירים שבניין בית המקדש יקדם למלכות בית דוד, מוכח בסתם כי בניין בית המקדש יכולה היא שתיעשה בידי אדם.

אולם במדרש "פסיקתא רבתי" וכן במכילתא (בשלח, פרשה י), נראה כי בית המקדש העתיד ייבנה בידי שמים.

וזה לשון המכילתא (שם):

"מקדש ה' כוננו ידיך". חביב בית המקדש לפני הקדוש ברוך הוא, שכשברא הקב"ה את עולמו, לא בראו אלא בידו אחת שנאמר (ישעיה מח) "אף ידי יסדה ארץ"! וכשבא לבנות בית המקדש, כביכול בשתי ידיו, שנאמר "מקדש ה' כוננו ידיך"!

*

אף בשיטות רבותינו הראשונים ז"ל, רש"י ותוספות, מצינו מפורש בדבריהם כי הבית השלישי ייבנה בידי שמים בלבד:

שכן בסוגיית הגמרא (ראש השנה ל., סוכה מא.), מובאת תקנתו של רבן יוחנן בן זכאי, שהתקין משחרב בית המקדש שיהיה "יום הנף" (=העומר, יום ט"ז בניסן, שבזמן בית המקדש הקריבו בו קרבן העומר שהתיר אכילת התבואה החדשה מכאן ואילך) כולו אסור (=באכילת תבואה חדשה). למרות כי לאחר חורבן הבית, שאין מקריבים עומר "האיר המזרח" של בוקר יום ט"ז כבר מותרת התבואה (=שהרי אין כאן "עומר" קרב, בשביל להמתין עליו), מכל מקום התקין רבן יוחנן בן זכאי לאסור 'יום הנף' כולו.

ומבואר בגמרא הטעם, היות ו"מהרה ייבנה בית המקדש" (!) ויאמרו: אשתקד (טרם נבנה המקדש) אכלנו "חדש" משהאיר המזרח? גם עתה נאכל משהאיר המזרח! והם אינם יודעים, כי יש הבדל: שבזמן החורבן שאין העומר קרב "האיר המזרח מתיר", ואלו עכשיו משנבנה בית המקדש והעומר קרב, אזי רק "הקרבת העומר" מתירה, והיא קרבה בשעה מאוחרת שביום!

ממשיכה הגמרא ושואלת:

"חשש" המדובר הינו כי מהרה ייבנה בית המקדש, ואז יצא קלקול האמור – ובכן באיזה זמן מדובר שייבנה המקדש, שאז עלולה להיווצר תקלה זו ?? ייבנה המקדש ביום ט"ז בניסן?? הרי הותרה אכילת "חדש" כבר בבוקר, טרם גמר הבניין! נבנה המקדש יום קודם, בט"ו בניסן (יום א' של פסח)?? – תיאסר האכילה מן הצהריים לפחות !

(עיין רש"י)

משיבה הגמרא:

החשש הוא, שמא ייבנה המקדש בליל ששה עשר (במוצאי החג הראשון), ואז לא יספיקו להקריב את העומר עד חצות, מרוב העומס והעבודה הרבה, שהייתה כרוכה בהקרבתה.

ועל כך מקשה רש"י (שם):

"ואם תאמר, איך יתכן שייבנה בלילה, והרי ישנו כלל ש"אין בניין בית המקדש בלילה" (שבועות טו:)? ויש לומר: זהו רק, כאשר המקדש נבנה בידי אדם. אבל בית שלישי העתיד לבוא, בידי שמים הוא, שנאמר "מקדש ה' כוננו ידיך"!

וכן כתבו התוספות (סוכה מא.), ש"מקדש העתיד, בנוי ומשוכלל ייגלה ויבוא מן השמים, שנאמר "מקדש ה' כוננו ידיך"!

*

בית המקדש העתיד – ייבנה כתבנית "בית שני",

או כתבנית "נבואת יחזקאל"??

נושא נוסף, הנותן עניין לענות בו:

האם "בית שלישי" ייבנה לפי תבנית "בית שני" (וכמפורש במשניות של "מסכת מדות"), או שמא ייבנה לפי תבניתה של "נבואת יחזקאל" (ספר יחזקאל, פרקים מ-מג)??

שאלה זו, מציבה לכאורה "מחסום" בפני העלאת האפשרות לבנות את הבית בידי אדם. שכן, למרות שתבנית הבית ב"מסכת מדות", אשר על פיו נבנה כאמור "בית שני", דומה בהרבה לנבואת יחזקאל – מכל מקום ישנם שינויים בולטים ומודגשים, הניכרים לכל מי שמעיין בדברים. הקושי העיקרי נעוץ הינו בכך, כי "נבואת יחזקאל" למרות כל הפירוט שבה, איננה מספקת בכדי לבנות את הבית לפיה, וחסרים בה הרבה פרטים יסודיים, שלא התפרשו בשום מקום בדברי חכמינו ז"ל וכלשון הרמב"ם: "בנין שהוא עתיד להיבנות, אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל, אינו מפורש ומבואר" והלכות בית הבחירה, פ"א ה"ד] זאת מלבד עצם השאלה 'איך' לבנות, שהרי לא יתכן לבנות "כשני השיטות" כמובן. עניין זה מוסיף אפוא אי-בהירות, בכל נושאי בניית הבית.

הכרעת רבנו הקדוש "בית יעקב" זי"ע -

בשאלות האמורות

והנה, הרב המחבר ספר "עזרת כוהנים", אשר היה כאמור מתלמידיו המובהקים של רבנו הקדוש בעל "מי השלוח" זי"ע, והסתופף מאוחר יותר בצל קדשו של רבנו הקדוש בעל "בית יעקב" זי"ע, התחבט בדברים הללו, ולמרות כי העלה על הכתב את השיטות השונות, מכל מקום נאחז בכל צורה שהי באפשרות, רחוקה ככל שתהיה, שתיתכן למרות הכול בניית בית המקדש בידי אדם באם המלכות תיתן רשות לכך, ואם אכן כל יתר השאלות הכרוכות בדבר "יסתדרו" בצורה כלשהי.

בעמדו אפוא בפני "פרשת דרכים" בנושא, פנה למורו ורבו, רבנו הקדוש בעל "בית יעקב" זי"ע, והציע לפני כבוד קדשו כל הספקות בהלכה זו, ובזכות כך זוכים אנו לשמוע לקח ב"דברי אלוקים חיים" אשר יצאו מפי רבנו הקדוש זצ"ל בעניין.

ראשית דבר, ניגש בעל "עזרת כוהנים" אל הקודש, והציע לפני רבנו זצ"ל ספקותיו בנוגע ל'זמן בניין בית המקדש'. וכך כותב הרב המחבר זצ"ל (הדברים מופיעים בחלק שלישי, בהוספות ותיקונים לספרו, חלק ראשון):

"והיה לי בזה הצעת דברים לפני כבוד קדושת הגאון הרב הקדוש בוצינא קדישא, חסידא ופרישא, אדומו"ר שליט"א (=רבנו ה"בית יעקב"), ואמר לי בפיו הקדוש, שאנחנו בעצמינו נבנה בית המקדש.. וראיה לזה, מדברי המדרש הנ"ל (=הכוונה לדברי המדרש בראשית רבה, שהובאו בידי הרב המחבר קודם לכן).

כאן ממשיך הרב המחבר ועומד בסילודין מול פני קדשו של מורו ורבו הקדוש בעל "בית יעקב", והינו מרצה בפניו את שאלתו הבאה:

"ואמרתי אני לפני כבוד קדשו:

"הנה, הגם שיש לי תודה לא-ל, קצת ידיעה בעניין "תבנית בית המקדש", עדיין מסופקני, באיזה תבנית ומידה לבנות: האם כתבנית ומידת "בית שני", או כתבנית ומידת "בניין יחזקאל".... (=ראה שם, הצדדים בעניין)

“והשיב לי הרב הגאון הקדוש כבוד אדמו”ר שליט”א, חסידא ופרישא
בוצינא קדישא, מהר”י מראדזין, ואמר לי בזה הלשון:

“וודאי נבנה תבנית “בית שני” ומידתו. אכן אחר כך, בעת התיקון
הגמור, היינו בביאת המשיח, ייבנה מאליו מהשמים “בניין יחזקאל”!

בנקודה זו מספר הרב המחבר זצ”ל, שכאשר שמע את הדברים הללו מפי
קדשו של רבנו הקדוש, אורו עיניו, עד כי אמר לפי זה להכריע בין השיטות
השונות באופן ש”אלו ואלו דברי אלוקים חיים”, ואין כאן שום סתירה או
מחלוקת בדבר.

וזה לשונו:

“כשומעי זאת מפי קדשו, שמחתי מאד. כי בזה נפתחו לפני שיערי
בינה לעשות פשר בין דברי חז”ל. היינו, בין ה”תרגום יונתן”
וה”תנחומא” (ומכילתא).. ובין ה”ירושלמי” ו”זוהר הקדוש” הנ”ל, וכן
נמי בין הרמב”ם ז”ל ובין רש”י ז”ל הנ”ל...”

תוכן הילוכו של בעל “עזרת כוהנים” לאור דברי קדשו של רבו הקדוש בעל
“בית יעקב” הינו, שבעצם כל הדברים והשיטות שנאמרו בנושא, נכונות הן.
רק “מר אמר חדא ומר אמר חדא, ולא פליגי!” שיטה אחת משלימה את שיטת
רעותה, והכול מצטרפים לאופני בניין בית מקדשנו ותפארתנו לעתיד לבוא.

שכן דברי הירושלמי ו”זוהר הקדוש”, אשר לפיהם בניין הבית יהיה קודם
מלכות בית דוד, וייבנה בידי אדם, מכוונים הם כלפי הבניין הראשון אשר
ייבנה אמנם בידי אדם, וזה הדבר יקרה בטרם בוא “תיקון השלם”, לאחר
ביאת משיח צדקנו, שאז ירד כאמור מקדש של אש מן השמים.

ואלו דברי רש”י ותוספות, הבנויים על יסוד דברי המכילתא הדורש הפסוק
“מקדש ה’ כוננו ידיך” וכאמור – מכוונים הם כלפי המקדש שירד לאחר מכן
מן השמים לעתיד לבוא.

לבסוף, מביע הרב המחבר אפשרות נוספת למציאת פשר דבר במחלוקת
שיטות זו – שבדיוק כשם שמצאנו חילוקים שונים באופן של “ביאת משיח
צדקנו”, האם יגיע בעב הענן או “כעני הרוכב על גבי חמור”, וכן החילוק בזמן
הגעת המשיח בין “זכו – אחישנה, לא זכו – בעתה” – כן אפשר לומר כי כל

האופנים הללו הינם בגדר היתכנות: אם יזכו בני ישראל אזי ירד "מקדש של אש" מן השמים; ואם לא יזכו – כי אז תהיה בניית המקדש בידי אדם.

תנא דמסייע – דברי הגאון בעל "משנה שכיר" מפישטיאן

בספרו "אם הבנים שמחה"

הגאון הנודע מפישטיאן, רבי ישכר שלמה טייכטאל זצ"ל בעל שו"ת "משנה שכיר", מתייחס בהרחבה לנושא המדובר, בספרו הנודע "אם הבנים שמחה".

לאחר שמביא הגאון מדבריו של בעל "עזרת כוהנים", אשר הביא את דברי מורו ורבו רבנו הקדוש ה"בית יעקב" זצ"ל, הריהו מוסיף וכותב כדלהלן:

"הנה מה שהביא בשם האדמו"ר מראדזין זצ"ל, שמתחילה נבנה אנחנו בית המקדש עוד קודם ביאת המשיח..."

"הנה פלא על כל הני גדולים, איך לא זכרו שבפירוש מבואר כן ב"תיקוני הזוהר", תיקון כ"א, שמתחילה נבנה על ידי אדם, היינו על ידינו, ואחר כך, כשיהיה גמר התיקון, יבוא מן השמים, וינוח על בניין שנעשה על ידינו. וכן כתב רבנו סעדיה גאון בספר "האמונות והדעות", שבתחילה נבנה בית המקדש ברישיון המלכות, וזה יהיה הכנה לבניין שיבוא מן השמים, עיין שם..."

(ועיין שם באורך מה שהסביר בדבר, מדוע מן ההכרח כי הדברים יבואו דווקא באופן שכזה)

*

דברי הגאון הקדוש רבי צדוק הכהן זצ"ל מלובלין –

בקונטרס "קדושת השבת"

הגאון הקדוש רבי צדוק הכהן זצ"ל מלובלין, נדרש אף הוא לשאלה יסודית זו.

בקונטרס "קדושת השבת" הנדפס בראשית ספרו "פרי צדיק" על חומש בראשית, מצטט רבנו "הכהן" את המדרשים השונים בעניין, ומסביר את הנושא באופן מקורי ביותר.

לדבריו ז"ל, אין הפירוש בדברי המכילתא על הפסוק "מקדש ה' כוננו ידיך" שבית המקדש ייבנה כליל בידי מעלה כביכול. אלא, מסביר רבנו "הכהן"

זצ"ל, אין ספק כי הבית ייבנה ביד אדם, אבל בפועל, אין אפשרות לבנות בית המקדש בשלמותו בידי אדם, מבלי חלק המכריע והמסייע מידי שמים!

וכך גם מובא בדברי ה"זוהר הקדוש", על הפסוק הנאמר בבניין "בית ראשון" בידי שלמה המלך ע"ה "והבית בהיבנותו". מקשה ה"זוהר הקדוש": וכי הבית מעצמו נבנה, כמשמעות הכתוב? והלוא נבנה בידי שלמה המלך ועבדיו והרבה עוסקים במלאכת הבניין, כמפורט בכתוב?? אלא, מבואר ב"זוהר הקדוש", כי אכן לא היה שייך כי שלמה המלך בעצמו יבנה ויגמור את הבניין כהלכתו, אלמלא סייעוהו מן השמים, והאבנים פשוט "הסיעו עצמם"! וזהו אפוא הנאמר בכתוב "והבית בהיבנותו". כי אכן, מעצמו נבנה, ומידי שמים סייעוהו. שכן אלמלא כך "אם ה' לא יבנה בית, שווא עמלו בוניו בו"!

ומרחיב בעניין רבי צדוק הכהן וכותב, אשר לפיכך, בעת שחרב בית המקדש, לא היה כל צורך לאויב להחריבו בידיים ממש, אלא מכיוון שסילק הקב"ה את כוחו ושכינתו מן המקדש, ממילא שוב לא היה בו כוח של קיום, ונעשה כמו "גל של אבנים", ואלו האויב דימה בנפשו, שהוא זה אשר החריבו... וזהו אפוא הנאמר כלפי "בית שלישי" שהוא ייבנה בידי שמים. פירוש הדבר, כי בעוד ובתי המקדשות הראשון והשני, נחרבו לאחר שניטל מהם הכוח העליון, והוברר הדבר למפרע כי לא היה בו כי אם כוח אדם, הרי לעומת זאת - "בית שלישי" יישאר לעולמים, משום שכל בנינו, גם זה אשר ידמה כנעשה בידי אדם, בעצם מן השמים הוא יהיה!..

*

דעת רבנו הגאון הקדוש "אורחות חיים" ו"בעל התכלת" זצ"ל - בנידון

אף רבנו הגאון הקדוש אדמו"ר רבנו גרשון חנוך העניך זצ"ל "בעל התכלת", מתייחס מטבע הדברים לנושא בניית בית המקדש, בתוככי מאמר "פתיל תכלת".

לדעת קדשו של רבנו בעל "אורחות חיים" זי"ע, הנשען על דברי ה"מדרש תנחומא" (בפרשת נח), ועל דברי ה"זוהר הקדוש" (מדרש הנעלם, בפרשת תולדות) הדבר תלוי ועומד בעצם באם תהיה זכות לעם ישראל או לא.

כלומר:

בוודאי ומבלי ספק, כי עיקר בניין בית המקדש יהיה לעתיד לבוא, לאחר ביאת הגואל, כאשר הקדוש ברוך הוא יוריד מקדש של אש מן השמים, בנוי

ומשוכלל לתלפיות, בכל הודו והדרו. אולם אם יהיו ישראל ראויים לכך, אפשר כי תינתן להם עוד בטרם ביאת גואל צדק יכולת ורשות לבנות את בית המקדש ולהקריב בה קרבנות, ובית זה כאשר ייבנה, ייבנה הוא בידי אדם. וכלשונו הקדוש של רבנו זצ"ל (מאמר "פתיל תכלת", עמ' קלח, בהוצאה החדשה):

"ובזה מיושב לשון המדרש תנחומא המסיים (שם) "ואם יאמר לך אדם שכבר נתקבצו כל הגליות ולא נבנית ירושלים, אל תאמין, למה, שכך כתוב (תהלים קמז) "בונה ירושלים ה', נידחי ישראל יכנס", ע"כ.

והדברים מתמיהים, שזה סותר התחלת המאמר.

[אלא] שזה נאמר על מה שאמר שהקב"ה בכבודו ובעצמו בונה אותה, דהיינו עיר וחומת ירושלים, וגם בית המקדש בכלל, שיהיה בידי שמים, כמו שמוכח בראש השנה (ל). ובסוכה (מא.), עיין שם בפירוש רש"י... וזה יהיה רק אחר קיבוץ גליות, שאז יתרבה דעת ויהיה בית דין הגדול... ויהיו ישראל ראויים לנס זה שהקדוש ברוך הוא בעצמו ובכבודו ישכלל בניין המקדש וחומות ירושלים!

וואלו] סוף המאמר נכתב על בניין בית המקדש שבידי אדם, שעתיד להיבנות קודם קיבוץ גלויות. כי מן הפסוק "בונה ירושלים ה'" [נלמד ש] בכבודו ובעצמו, ואימת? אחר ש"נידחי ישראל יכנס"!

"ומשמע גם כן "בונה ירושלים", ואחר כך "נידחי ישראל יכנס", כמו שמבואר ב"מדרש הנעלם" שכשנהיה זכאים שעוד קודם קיבוץ גלויות נשיג רישיון לבנות בעצמנו. ועל זה אנו מקווים ומתפללים בברכת "גואל ישראל" (= עוד טרם ברכת "זלירושלים עירך" וכו')

"ובכל זאת חששו במסכת ראש השנה וסוכה (שם) "מהרה ייבנה בית המקדש", כי שמא לא נזכה שייבנה על ידינו כלל, אלא לאחר קיבוץ גלויות ישוכלל וייבנה בידי שמים".

(ע"כ – מלשון קדשו של רבנו במאמר "פתיל תכלת")

רבנו הגדול זי"ע בדבריו שם, מסביר בכך גם, מדוע אין בתפילת "שמונה עשרה" ברכה, המתייחסת באופן מיוחד ל בניין בית מקדשנו ותפארתנו? אלא, מבאר רבנו, כי ברכת "גואל ישראל" היא בעצם ברכה זו. כי בברכה זו, שנאמרת עוד קודם ברכת "מקבץ נידחי עמו ישראל", מובעת הבקשה בפני

17 ריבון העולמים, כי תינתן בידי ישראל אפשרות של הקרבת קרבנות ובניין הבית עוד בטרם קיבוץ גליות, כאשר המלכות תרשה את הדבר (עיין בדברי קדשו של רבנו, שם, המסביר בזאת את סדר הברכות, ואת הכפילויות לכאורה הקיימות בהן).

*

גילוי התכלת בידי רבנו בעל "אורחות חיים" זצ"ל –

יסודו ובסיסו על דברי הירושלמי

למעשה מן המפורסמות היא, וכך גם מדגיש רבנו הגדול זצ"ל בספריו הקדושים "פתיל תכלת" ו"עין התכלת" – כי הכרח יש לכך כי קודם ביאת משיח צדקנו תתגלה "התכלת" בעם ישראל, זו אשר נגנזה ונעלמה מישראל למשך דורות כה רבים. הנחה זו, בנויה ומיוסדת על סמך דברי הירושלמי האמור, שבו מפורש כי "אפשר" וייבנה בית המקדש טרם מלכות בית דוד.

כותב רבנו:

הכיצד יתכן הדבר כי ייבנה בית המקדש טרם בוא גואל צדק, לתכלית הקרבת קרבנות כמובן – כאשר לא תהיה עדיין בידי ישראל "התכלת" עבור "בגדי כהונה", והלוא אין 'בגדי כהונה' ללא 'תכלת', ואין 'הקרבת קרבנות' בלי 'בגדי כהונה'?! אלא בעל כורחנו לומר, כי האפשרות שהתכלת תתגלה קודם ביאת הגואל, אינה נשללת כלל וכלל, ואדרבה כפי הנראה, כי אכן כך יהיו הדברים.

סיכום הדברים

מתוך כלל הדברים עולה, כי תיתכן אפשרות שכזו של בניית בית המקדש בטרם הגאולה השלמה. אולם, לשם כך צריכים יהיו ישראל "זכות מיוחדת", על מנת שאומות העולם אכן תסכמנה לכך, והסכמתן זו אף תישאר בתוקפה עד תום מעשה הבניין – שלא כמו במעשה של רבי יהושע בן חנניה, המובא במדרש בראשית רבה וכאמור..

אלא שבפועל כמובן – הרי מלבד עצם "הרישיון" לבניית בית המקדש, התלוי כאמור בזכות מיוחדת מצד כלל ישראל שבדור, מלבד זאת כמובן חסרים אנו עבור בניית בית המקדש בפועל גם פרטים רבים ונוספים, כגון: אפר פרה (בשביל להיכנס לתוך השטח ולבנות), כהן מיוחד (שיעשה את הפרה ויזה

לטהר הטמאים, שלא לדבר על הקרבת הקרבנות עצמן, שהן עיקר עבודת בית המקדש; ואף מקום המקדש עצמו אינו מוסכם לכל הדעות.

מה גם שקיימות שיטות שונות, השוללות מכל וכל את האפשרויות הללו של בנין המקדש והקרבת הקרבנות, מטעמים ונימוקים שונים, אשר חלקם מתבססים גם על הנאמר במדרשים ובשיטות הראשונים ז"ל בנידון (לגבי בניית בית המקדש בידי שמים ועוד), ואשר מקצת מדבריהם ז"ל הובאו בקצרה במאמר זה. (וראו עוד הרחבת דברים מצד הדעות החולקות מכל כל, בספר "קדושת הר" להג"ר צבי ז'רקובסקי זצ"ל מארה"ב, המאריך בנידון זה ובעיקר על יסוד דבריו ודעתו של הגה"ק בעל "ויואל משה" זצ"ל בכל העניין).

למעשה, המתבונן בדברי רבותינו הקדושים זצ"ל זי"ע שנאמרו בנידון, ימצא כי כל דברי קודשם נאמרו ונשנו כאשר מצב ישראל בין האומות היה שונה בתכלית השינוי מן המצב של היום, מצד אחד – ומצד השני, כידוע כי אף הדברים דאז, לא ננקטו מתוך נימה מעשית בעניין, כי אם לצורך משא ומתן ההלכתי, והצורך לשאת תפלה לפני ריבון העולמים על קירוב הגאולה והתממשות דברי המדרשים. ואלו במישור המעשי, ידוע בקהל עדת קודש ונודע בכל תפוצות ישראל רק עניין חידוש "התכלת בציצית", אשר הרעיש רבנו הקדוש עולם ומלואו על כך הלכה למעשה, בבחינת "זוה הדבר אשר תעשה".

בידוע כי גם הגאון הקדוש רבן של ישראל רבנו עקיבא איגר זצ"ל, דן בשעתו עם חתנו רבנו הגדול בעל "חתם סופר" זצ"ל בנידון הקרבת קרבנות בזמן הזה, באם ייתן "השולטן" רישיון כמובן. ואלו לאחר שהתברר כי דבר כזה רחוק מן הדעת ובנסיבות הזמן אינו בא בחשבון כלל וכלל, משך ידו מן הדיון בעניין (וכן השתנו דברים הרבה בכל המישורים, וזקוקים ישראל לרחמים גדולים הן ברוחניות והן בגשמיות, כי לא תדע מה ילד יום, והמשכיל יבין..)

לקראת סיום הדיון בנושא, יש בנותן טעם להביא את דבריו של גאון ישראל בעל "ישועות ישראל" מקוטנא זצ"ל, במכתבו אל הגאון רבי צבי הירש קאלישר זצ"ל שחיבר את ספרו הנודע "דרישת ציון" לחידוש הקרבת הקרבנות ועוד, ואשר ניהל בעניין משא ומתן של הלכה עם גדולי ישראל דאז, ובראשם הגאון הנודע בעל "ערוך לנר" זצ"ל (תשובותיו של בעל "ערוך לנר" בנידון, נתכנסו ונדפסו בספרו שו"ת "בנין ציון").

וכך כותב לו הגאון מקוטנא, במכתב לבעל "דרישת ציון":

"הן האירו אל עבר פניי אמרותיו היקרים, ושמחתי בראותי גודל התאמצותו בדבר חברת יישוב ארץ ישראל.. והנה המתחיל במצווה אומרים לו גמור... עשה תעשה ותוכל..."

"האומנם כי הגדיש מעכ"ת (=מעלת כבוד תורתו) הרמה שי' קצת את המידה, בדבר הקרבנות. כי הוא דבר קשה מאוד, אחר אשר אין היתר רק בקרבנות ציבור, צריך יסכימו על זה רוב ישראל, והוא כמעט מן הנמנע כעת, אחר אשר נתפזרו ישראל בעוונותינו הרבים בכל כנפות הארץ, בגופם ובדעותיהם" ... (עכ"ל)

&&&&&&&&&&&

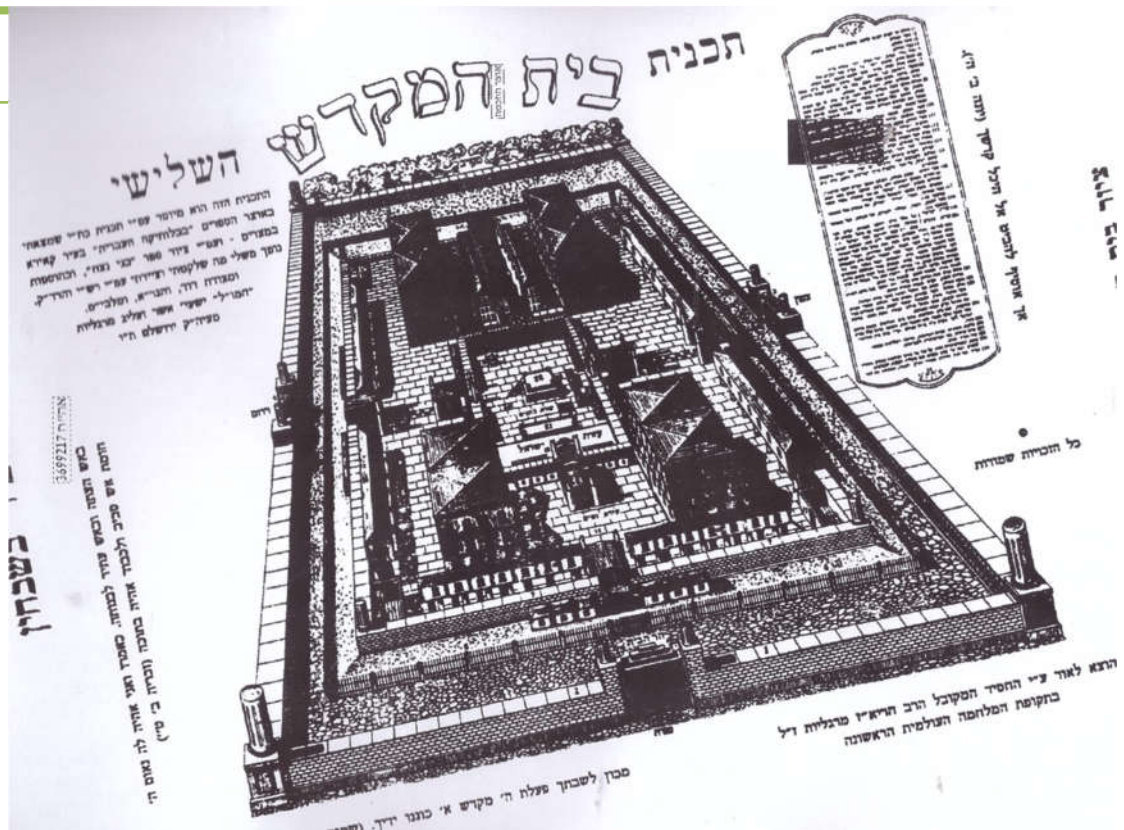
ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שנזכה במהרה לתשועת ישראל במהרה בימינו, אבינו מלכנו, השב שכינתך לציון עירך וסדר העבודה לירושלים, ותחזינה עינינו בשובך לציון ברחמים, ושם נעבדך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות.

ויקוים בנו במהרה דברי התפלה הקדושה "כי אתה ה' באש הצתה, ובאש אתה עתיד לבנותה", ונראה במהרה לראות בנחמת ציון וירושלים, ובביאת גואל צדק במהרה בימינו, אמן כן יהי רצון !!!

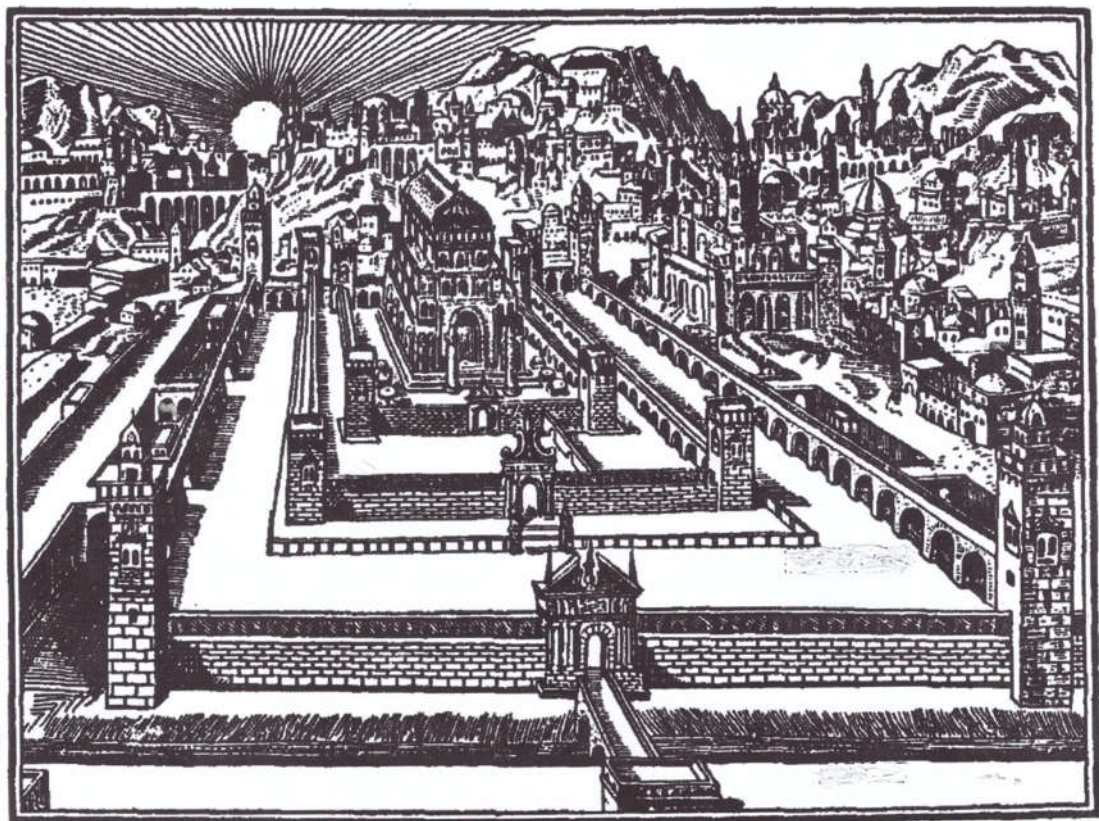
ש ב ת ש ל ו ם ו מ ב ו ר ך !

כל הזכויות שמורות

להוצאת "תפארת ראדזין"

תכנית בית השלישי [ציור הגאון רבי ישעיה אשר זליג מרגליות זצ"ל מירושלים עיה"ק]

ציור בית המקדש מתוך "הגדת אמשטרדם"